

§2. ГРОМАДСЬКИЙ РУХ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Помітним явищем не лише в релігійному, а й в суспільно-політичному житті України останніх трьох з половиною десятиріч ХХ ст. став широкий громадський рух за легалізацію Української греко-католицької церкви (УГКЦ), яка рішуче викорінювалась владними структурами з теренів України.

Прагнучи зберегти свою церкву, керівництво УГКЦ настійно шукало контактів з вищими органами політичної влади та державного управління СРСР. Вже в грудні 1944 року митрополит Йосиф Сліпий направив до Москви повноважну делегацію, якій доручив запевнити Раду у справах релігій при РНК СРСР в тому, що УГКЦ завжди стоятиме на позиціях додержання радянських законів, сприятиме миру і злагоді в державі¹. Однак, вже в 1946 році з ініціативи вищого політичного керівництва, зусиллями уповноважених Ради в справах релігій, органів державної безпеки католицька церква східного обряду була ліквідована в Західній Україні, а в 1948 році - на Закарпатті.

Релігійні хроніки того часу так відгукнулись на Львівський Собор: **...Предсідник Собору відчитує проект ухвали Собору, яка, хоч логічно становить одну тезу -*

¹ НА "Меморіалу". - Ф. 103, папка "Релігія", спр. 6. - Арк. 58.

поворот до віри батьків, проте може бути поділена на такі чотири: 1. Анулювати постанови Берестейської унії з 1596 р. 2. Відірватись від римської (папської) Церкви. 3. Повернутися до прадідівської православної віри. 4. Возз'єднатися з Всеруською Православною Церквою в Радянському Союзі. Відбувається голосування. Стихійним піднесенням рук Собор однодушно прийняв ці історичні рішення...”¹

Наскільки “добровільно” проходив процес возз'єднання УГКЦ з РПЦ свідчать такі основні факти. В період підготовки сумнозвісного Львівського Собору або відразу після його завершення були заарештовані і засуджені митрополит Йосиф Сліпий, 4 єпископи, близько 350 священників, ліквідовані 48 монастирів².

За десять наступних років (з 1946 по 1956) в західних областях України у православ'я було “переорієнтовано” 2959 греко-католицьких храмів з 3147; 1241 священник з 1832. Як повідомляв голова Ради в справах РПЦ при РМ СРСР В.Карпов, близько 230 парафій, що не дали згоду на возз'єднання, в адміністративному порядку розпустились, а духовенство, яке не підтримало рішень Львівського та Ужгородських Соборів - заарештовувалось, засуджувалось, або ж в кращому випадку, позбавлялось парафій³.

Процес лібералізації радянського суспільства другої половини 1950-х - початку 60-х років, повернення в Україну переважної більшості священнослужителів і вірних УГКЦ вселив надію на відродження Української греко-католицької церкви.

Характерним в цьому плані став випадок в м.Виноградіві Закарпатської області. На одному з чергових богослужінь священник Української греко-католицької

¹ Діяння Собору греко-католицької церкви у Львові. 8-10 березня 1946. - Львів, 1946. - С. 43.

² ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 24, спр. 4263. - Арк. 203.

³ Там само.

церкви І.Сокіл запропонував надіслати листа голові Ради Міністрів СРСР М.Булганіну, в якому слід порушити питання про визнання ліквідації УГКЦ неправомірним і незаконним актом. Згаданий лист підписало більше п'ятисот віруючих¹.

Цей же священник в присутності групи віруючих Березівського району Закарпатської області заявляв: “Для мене недійсні ніякі розпорядження єпископів, що знаходяться під управлінням самозванця Алексія, який такий же бандит, яким був Джугашвілі, портрети якого рішенням уряду викидаються з різних офіційних приміщень. Джугашвілі і Алексій - це антихристи, на яких розповсюджується характеристика одкровення в цифрі 666. Греко-католицьку церкву ліквідували Джугашвілі з Алексієм. Скоро буде нове рішення уряду і наша церква буде відновлена...”².

З проханням про відновлення УГКЦ звернувся до М.Хрущова і засуджений в 1945 році предстоятель цієї церкви митрополит Й.Сліпий³, який з середини 1950-х років утримувався у напівтюремному режимі в Маклаківському інвалідному будинку Красноярського краю*.

На жаль, “відлига” не принесла віруючим УГКЦ нічого, крім розчарувань. Більше того, в другій половині 50-х років спостерігається новий рішучий наступ на УГКЦ. В серпні 1956 року в Київ з особливою місією, за дорученням заступника голови Ради Міністрів СРСР М.Первухіна, прибув голова Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР В.Карпов, який спільно з уповноваженими Ради по Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Чернівецькій та Закарпатській

¹ ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 24, спр. 4494. - Арк. 9.

² Там само. - Спр. 4263. - Арк. 297.

³ Там само. - Арк. 204.

* За підтримки міжнародної громадськості і, в першу чергу, Святого Престолу в 1963 р. виїхав до Ватикану.

областях займався розробкою заходів, спрямованих на “остаточне викорінення залишків уніатства”¹.

Через кілька років цей же регіон відвідали численні комісії, “створені з благословення Його Святості Патріарха Алексія”. Одна з них - під головуванням архієпископа Варлаама перебувала в Станіславській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій та Закарпатській областях з 3 по 18 січня 1961 р. і прийшла до втішних для Ради і Патріарха висновків, що “процес опрацювання” в Україні проходить нормально².

Важко сказати, чим керувалися члени зазначеної комісії. Очевидно “заспокійливими” доповідями, надісланих в цей регіон єпископів РПЦ, які на догоду Патріарху, намагалися видати бажане за дійсне. Зокрема, занадто оптимістичною видається доповідь єпископа Львівського і Тернопільського Григорія, який повідомляв Патріархові Алексію про свої власні здобутки у викоріненні унії. “...Вступивши з волі Вашої Святості, - повідомляв він предстоятелю РПЦ, - в управління Львівсько-Тернопільської єпархії я поставив своїм завданням рішуче і послідовно продовжувати в єпархії справу утвердження православного віровчення, богослужбового обряду і православної церковності, домагатися повної ліквідації залишків унії. За мою вказівкою були звільнені з роботи колишні уніатські монахині-василіанки та інші особи, так чи інакше пов’язані з уніатським минулим”. Як важливий захід у боротьбі проти УГКЦ архієрей розглядав позбавлення уніатських храмів їх традиційного внутрішнього оздоблення, а саме ікон, конфесіоналів (сповідальниць католицького типу), лав для сидіння і крісел для колінопреклоніння, грамот, емблем, пам’ятних таблиць тощо. В ліквідації цих чисто

¹ ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 24, спр. 4263. - Арк. 205.

² Там само. - Спр. 5407. - Арк. 44.

зовнішніх ознак він вбачав шлях до підриву позицій УГКЦ¹.

Все ж оптимістичними виглядали звіти уповноважених в справах РПЦ. Останні відзначались наявністю серйозного опору з боку духовенства і віруючих УГКЦ. Так, в ході перевірки у Львівській області виявлено 158 священників, які відкидали саму ідею ліквідації унії, в Закарпатській - 109, Станіславській - 60, Тернопільській - 41².

Крім того, на території Західної України в цей період налічувалось кілька десятків груп ченців, що складались з двох-трьох осіб і належали до чернечих орденів "Редемптористів", "Василіан", "Студитів" і колишніх священників. Наприклад, в м.Львові таких груп налічувалось п'ять: дві групи черниць ордену "Св.Вікентія" на чолі з ігуменею Понне Аліцією та черницею Березюк, дві - ордену "Василіан" на чолі з ігуменею Слободян, одна - служебниць на чолі з черницею Дубок³.

Групи ченців та черниць збирали гроші та інтенції для греко-католицьких священників, вели місіонерську роботу серед віруючих, сповіщали їх про місце і час проведення богослужінь та здійснення обрядів⁴.

В західних областях України, незважаючи на наявні труднощі продовжував діяти єпископат УГКЦ. Хоча формально останній діяв і нелегально, його склад не був секретним ні для уповноважених Рад, ні для спецслужб. Причому, як ті, так і інші були переконані в тому, що "...вказаний нелегальний єпископат слід розігнати. Якщо немає підстав притягнути цих єпископів до кримінальної відповідальності за проведену роботу, то слід скомпрометувати їх перед громадськістю через органи

¹ Державний архів Російської Федерації (далі - ДАРФ). - Ф. 6991С, оп. 1с, спр. 1442.-Арк. 122, 125.

² ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 24, - спр. 5408. - Арк. 123.

³ Там само. - Арк. 126.

⁴ Там само. - Спр. 190. - Арк. 21.

друку на підставі їх політичного минулого, в зв'язку з те-перішньою нелегальною роботою”¹

Особливе занепокоєння політичного керівництва, спецслужб викликала діяльність греко-католицького духовенства із числа найближчого оточення Андрія Шептицького і Йосифа Сліпого. Серед них: 74-річного Миколи Хмелевського, висвяченого в 1944 році в єпископи. Як довідуємось з оперативних зведень, повернувшись із ув'язнення в листопаді 1954 року Хмелевський “згрупував навколо себе осіб із числа уніатів, вороже настроєних проти радянської влади. Серед своїх довірених осіб, Хмелевський заявляв, що він є генеральним вікарієм (особа, що заступає єпископа - авт.) колишнього митрополита уніатської церкви Йосифа Сліпого, який знаходиться після відбуття покарання на спецпоселенні в селищі Маклаково Єнісейського району Красноярського краю. На своїй квартирі Хмелевський створив нелегальну церкву, де проводив систематично богослужіння”².

В поле зору органів держбезпеки потрапив також 70-річний священник Володимир Грицай, в минулому особистий секретар митрополита А.Шептицького, колишній архіваріус консисторії греко-католицької церкви. Як повідомляло загадкове “джерело інформації”, В.Грицай, використовуючи підставні адреси, підтримує листування з митрополитом Йосифом Сліпим, єпископом Миколою Чернецьким та іншими, надає їм через різних осіб матеріальну допомогу³.

В Закарпатті під щільною опікою спецслужб перебували вікарний єпископ Микола Мураній та Олександр Хіра, що звільнилися в 1956 році з місць ув'язнення. Щоб позбавити останніх контактів з духовенством і віруючими, був

¹ ДАРФ. - Ф. 6991, оп. 6, спр. 160. - Арк. 32.

² ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 24, - спр. 5408. - Арк. 126.

³ Там само. - Оп. 25, - спр. 4081. - Арк. 4-5.

застосований такий випробуваний метод як висилка за межі України¹.

Не викликало довіри у державних органів і колишнє греко-католицьке духовенство, перереєстроване в православне. Причому для цього були певні підстави. Так, аналізуючи ситуацію в Станіславській області, працівники апарату Ради в справах РПЦ помітили, що ряд священників здійснювали по кілька літургій на день, що допускалося канонами католицької церкви і в жодному разі не дозволялося православною. Крім того, перевірка 21 релігійної громади виявила наявність у 19 з них католицького церковного начиння (лави, сповідальниці тощо)². У перепрофільованій у православну церкву с.Березниця Калуського району Івано-Франківської області була навіть знайдена українська національна символіка.

Непоодинокими були випадки, коли колишні греко-католицькі священники приховували від парафіян свій перехід в православ'я. Так, наприклад, в розмові з протоієреєм Вончицьким з м.Львова священник з м.Брюховичі Бемко заявив: "Якщо я ще маю вплив на віруючих, то лише тому, що я не говорю їм нічого про православ'я"³.

Аналізуючи численні місцеві матеріали можна твердити, що попри всі запевнення патріарших ємісарів авторитет православних священників серед віруючих західних регіонів залишав бажати кращого.

Ось, наприклад, визнання православного священника з м.Імстичеве Іршавського району Закарпатської області: "В церкву ходять всі, але за рік жодної людини я не поховав, жодної дитини не хрестив, жодної пари не вінчав, а були ж похорони, весілля і народження.

¹ ДАРФ. - Ф. 6991, оп. 1с, спр. 1442. - Арк. 14-15.

² Там само. - Арк. 22

³ ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 24, - спр.5028. - Арк. 23.

Всі ці треби таємно виконує Сотмарі” (колишній ігумен греко-католицького монастиря)¹.

Спецслужби і апарати уповноважених помітили ще одну форму опору насильницькому поширенню православ'я у західних областях України. “В останній час, - відзначали вони, - застосовується інша тактика: залишатися уніатствуючим формально у православ'ї, але не приймати православної ієрархії, не спілкуватися літургично не лише із старо-православним, але й з возз'єднаним духовенством, за виключенням тих осіб, які будуть вказані уніатським керівництвом. Кожен священник, що взявши зобов'язання такого порядку, повинен залучити ще одного священника в цю таємну співдружність.

Керівником цього руху називають уніатського священника Маргитича, у якого члени співдружності сповідаються і дають клятву при вступі”².

Готуючи детальний план по боротьбі із залишками уніатства, вище політичне керівництво республіки, апарат Уповноваженого Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР, місцеві виконавчі органи пропонували досить широкий комплекс заходів - від позбавлення колишніх священників УГКЦ пенсійного забезпечення, виселення з місць проживання до судового переслідування непокірних. Свою рішучість, зокрема, владні структури довели засудженням в 1961р. священника Василика, який здійснював несанкціоновані служби в с.Надорожна Тлумачського району Станіславської області³.

В 1964 році до трьох років виправно-трудових таборів та п'яти років заслання було засуджено священника,

¹ ДАРФ. - Ф. 6991, оп. 1с, спр. 4263. - Арк. 295.

² Там само. - Спр. 1442.-Арк. 3.

³ Там само. - Спр. 5408. - Арк. 128-129.

викладача теології Михайла Вінницького^{*}, який чесно і самовіддано виконував свій пастирський обов'язок. Згаданий термін покарання був далеко не останнім у біографії М.Вінницького. Відбувши повний термін покарання через кілька років він був знову притягнутий до кримінальної відповідальності за влаштування на власній квартирі у Львові, в будинку по вул.Повітряній № 21, католицької церкви східного обряду¹.

Політичні репресії, різного роду переслідування хоча і внесли розгубленість серед кліру і віруючих УГКЦ, все ж таки не зламали їх опору штучному насадженню православ'я. До того ж перед їх очима був приклад одновірців із Чехословаччини, які на хвилі "Празької весни" зуміли домогтися легалізації УГКЦ.

Посольство СРСР в Чехословаччині 26 квітня 1968 року інформувало ЦК КПРС про те, що лише за кілька останніх місяців на ім'я першого секретаря ЦК КПЧ О.Дубчека надійшло 55 петицій і заяв за підписом тисяч віруючих, в яких окрім іншого ставились питання відновлення діяльності УГКЦ, надання їй моральної та матеріальної компенсації²... Подібні настрої, як зазначав голова Ради в справах релігії Куроєдов, панували і серед католиків східного обряду України³.

В кінці 1960-х - на початку 70-х рр. в західних областях України стихійно створюються ініціативні групи за відновлення УГКЦ, які збирали підписи під відповідними

^{*} Вінницький Михайло Ілліч, 1925 р.н. Священик УГКЦ. Вперше заарештований в 1950 р. і засуджений до 5 років позбавлення волі. В 1957 р. висвячений у священники. В 1964, 1975, 1985 рр. знову притягався до кримінальної відповідальності (Архів УСБУ в Львівській обл. - Спр. П-32115, т. 1. - Арк. 171-172; т. 2. - Арк. 258; Вести из СССР... - Кн. 1. -С. 17; Кн. 4. - С. 37

¹ Мартирологія українських церков...- Т. 2. - Арк. 608-609.

² РДАНІ. - Ф. 5, оп. 60, спр. 24. - Арк. 158.

³ Там само. - Оп. 67, спр. 115. - Арк. 124-125, 156.

петиціями, листами, зверненнями, надсилали своїх представників до вищих органів державної влади та управління СРСР. Органи КДБ інформували ЦК КПРС та ЦК Компартії України про діяльність керівників таких ініціативних груп - Прокопів у Львівській області, Веринського в Хмельницькій області та ін.¹

Певну моральну підтримку ініціативні групи по легалізації УГКЦ знаходили в рішеннях Другого Ватиканського Собору (1962-1966 рр.). Під час Собору, представники "Української церковної місії в Римі" розповсюджували серед представників вищої церковної ієрархії, зарубіжних кореспондентів листівки, в яких викривалися переслідування греко-католиків в СРСР і, зокрема, в Україні. На одній з центральних площ Рима, в ті дні, відкрилася виставка "Церква-мучениця в країнах комунізму"².

Згадана акція отримала широкий резонанс у світі. В зв'язку із цим, ЦК Компартії України не без підстав пов'язував активізацію греко-католиків з Другим Ватиканським Собором. "...Останнім часом, - констатував заступник завідувача відділом ЦК КПУ І.Орел, - збільшилась кількість листів з вимогою відновити греко-католицьку церкву, зареєструвати уніатські громади, повернути греко-католицькі приміщення у Львівській, Закарпатській та деяких інших областях.

Є ряд випадків самочинного захоплення уніатами знятих з реєстрації церков і проведення в них релігійних служб.

Деякі уніатські священники відправляють служби підпільно на квартирах, влаштовують зборища у віддалених від населених пунктів місцях, пускають різні провокаційні чутки про реєстрацію греко-католицької церкви"³.

¹ РДАНИ. - Ф. 5, оп. 67, спр. 115. - Арк. 124-125, 156.

² ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 24, - спр. 5663. - Арк. 5.

³ Там само. - Спр. 6291. - Арк. 10.

За повідомленням уповноваженого Ради в справах релігій при РМ СРСР по УРСР К.Литвина в другій половині 1960-х років в Україні діяло близько 400 священників УГКЦ. Причому переважна більшість з них вже не приховувала своєї конфесійної орієнтації. Так, священник М.Куцкович, що повернувся із заслання в с.Середнє Закарпатської області, в листі до редакції газети “Правда України” намагався всіляко обґрунтувати необхідність відновлення унії, доцільність і своєчасність повернення греко-католикам їх церков та прийняття у Львові, призначеного Ватиканом, апостольського посланника¹.

Оскільки питання легалізації УГКЦ навіть не розглядалися, греко-католики переходили до більш рішучих дій. Лише в другій половині 1960-х років віруючими Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Тернопільської областей було захоплено близько 30 колишніх греко-католицьких храмів².

Чи не найбільш складною залишалася ситуація у Львівській області. Уповноважений Ради в справах релігій при РМ СРСР по Львівській області М.Винниченко повідомляв московському керівництву про те, що на початку 1967 року на території області, в першу чергу, в Городоцькому і Мостиському районах нерідко фіксувались випадки захоплення храмів вірними УГКЦ. В своєму інформаційному листі він пропонував використати для попередження подібних інцидентів усі можливості Ради, Московського патріархату, а також “сусідів”, так інколи іменовались у відкритих документах Ради у справах релігій органи КДБ³.

У травні 1968 року вірні УГКЦ села Вербіж Миколаївського району на чолі з священником М.Чеборником захопили зачинену греко-католицьку церкву і

¹ ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 24, - спр.5663. - Арк. 18.

² ЦЗСД. - Ф. 5, оп. 60, спр. 24. - Арк. 21.

³ ДАРФ. - Ф. 6991, оп. 6, спр. 82. - Арк. 49-52.

приступили до її ремонту. Коли ж владні структури перешкодили згаданим задумам, віруючі на знак протесту протягом двох днів не виходили на колгоспні роботи¹.

З метою задоволення духовних потреб віруючих, забезпечення їх релігійною літературою в різних регіонах України створювались підпільні друкарні, фотолабораторії. В червні 1967 року на квартирі львівського священника Стадняка була виявлена підпільна фотолабораторія, в якій розмножувалась релігійна література та документи самвидаву².

Пожвавлення серед духовенства і віруючих УГКЦ викликало відповідну реакцію з боку владних структур. Крім масованої ідеологічної кампанії, спрямованої на компрометацію УГКЦ, проти її пастирів застосовувались репресії. Так, спроба Володимира Василика з смт.Тисмениця Івано-Франківської області порушити питання щодо реабілітації УГКЦ кваліфікувалась народним судом за ст. 62. КК УРСР, що передбачала три-вільний термін ув'язнення³.

У жовтні 1968 року зазнали переслідувань священники УГКЦ М.Дейнека, Й.Воровський, І.Цегельський, Г.Мотківський, П.Василишин, І.Лопотчак, В.Стернюк та інші. Під час обшуків у них вилучались релігійна література, предмети культу⁴.

Залякати представників кліру і віруючих ставили за мету судові процеси над греко-католицьким духівництвом. Наявні документи дозволяють усвідомити сутність згаданих кримінальних справ.

Особливого розголосу набула справа ігумена монастиря ордену редemptористів Василя Величківського. В

¹ ДАРФ. - Ф. 6991, оп. 6, спр. 160. - Арк. 31.

² Там само.

³ Український вісник. - 1970. - Вип. 1-2. - Париж-Балтимор, 1971. - С. 58-59.

⁴ Там само.

чому ж полягала провина 66-річного священнослужителя? Як з'ясувалося, після відбуття покарання, отриманого в період масової розправи над УГКЦ, Величківський не захотів відмовитись від своєї віри. В 1965-1967 роках він написав книжку "Історія чудотворної ікони Божої Матері безнастанної помочі", в якій допустив численні критичні судження щодо гонителів УГКЦ. До того ж, як виявилось, Величківський регулярно слухав радіопередачі з Ватикану, оповідаючи новини Святого престолу своїм одновірцям. Інші злочини священнослужителя розкриває інформація Верховного Суду УРСР, направлена в ЦК Компартії України. З неї довідуємось, що Величківський В.В. "...в порушення законів про релігійні культи проводив активну організаційну роботу по відродженню уніатства в західних областях України. Зокрема, він надавав право незареєстрованим уніатським священникам відправляти богослужіння, розповсюджувати фоторепродукції з текстами релігійного змісту, хвалив діяльність підпільних курсів по підготовці священників-уніатів, а також...готував до чернечого життя Плохову Наталію..."¹.

Спираючись на подібні звинувачення, Львівський обласний суд своїм вироком від 23 вересня 1969 року засудив Величківського за статтями 138 ч.ІІ та 187 КК УРСР до трьох років позбавлення волі у виправно-трудових таборах^{2*}.

Майже одночасно із справою В.В.Величківського Управління Комітету держбезпеки при Раді Міністрів УРСР по Івано-Франківській області "форсувало" підготовку судового процесу над іншим греко-католицьким професором теології семидесятирічним Романом

¹ ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 25, - спр. 205. - Арк. 94

² Там само.

* В січні 1972 виїхав за межі СРСР.

Бахталовським. У звинувачувальних висновках йому ставилось в провину написання і поширення таких релігійних проповідей та статей, як “Про КСМ”(комуністична спілка молоді - авт.), “Рахіль”, “Передне слово”, “Фатима”, “Про спільне життя”, “Чернеча родина”, “Покликання”, а також вже традиційна організаційна діяльність по створенню груп з метою відриву громадян від активної суспільної діяльності”¹.

Як і в попередньому випадку, судова колегія Івано-Франківського обласного суду не врахувала похилого віку священника і 12 червня 1969 року за ст.ст. 62 ч.І та 209 ч. І КК УРСР засудила його до трьох років ВТТ суворого режиму з наступним п'ятирічним засланням².

Процеси Величківського, Бахталовського та інші поклали початок черговій кампанії виявлення греко-католиків у державних органах, громадських організаціях, науково-дослідних установах, вищих учбових закладах.

В поле зору апаратів Уповноважених та відповідних підрозділів спецслужб потрапляли перш за все ті організації та установи, які надавали своїм працівникам можливість здійснювати відрядження як в межах України, так і республік. Завдяки такій пильності “уніатське підпілля” було виявлене у Львівському обласному аптекоуправлінні, в якому на основі угод працювали заготівельниками лікарських рослин вісім греко-католицьких священників.

Останні, як з'ясували “компетентні органи”, роз'їжджаючи по районах області, здійснювали богослужіння і виконували треби віруючих³.

Заступник начальника V Управління КДБ СРСР П.Бобков вважав за необхідне звернути увагу на ді-

¹ Архів УСБУ в Івано-Франківській обл. - Спр. 7497. -П. - Арк. 246-252.

² Там само. - Арк. 330-331.

³ ДАРФ. - Ф. 6991, оп. 6, спр. 82. - Арк. 35.

яльність релігійного угруповування, що об'єднувалось навколо колишнього греко-католицького священика, працівника Львівської туберкульозної лікарні Смаля, яке, на його думку, мало “антирадянську спрямованість”¹.

Дещо пізніше, в лютому 1970 року завідувачі відділами пропаганди і агітації та науки і учбових закладів ЦК Компартії України Г.Шевель та В.Цветков повідомляли першому секретареві ЦК КПУ П.Шелесту про те, що “...в окремих вузах та деяких інших установах ...викладацьку, науково-дослідницьку і навіть виховну роботу ведуть особи, які нав'язують греко-католицьку віру, допускають антирадянські висловлювання націоналістичного характеру”.

Серед “прихованих ворогів” були викриті - викладач Львівського політехнічного інституту Л.Панкевич, його дружина - лікар І міської стоматологічної поліклініки Д.Панкевич, вихователька дитячого комбінату № 8 м.Львова І.Ліга, редактор музичної редакції Львівської студії телебачення К.Паламарчук, старший інженер Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР К.Петришин, викладач Городоцького музучилища Б.Мешорунь та інші².

Записка відділу ЦК Компартії України стала предметом розгляду на засіданні політбюро ЦК КПУ. В ухваленій з цього приводу постанові “Про недоліки в роботі партійних і радянських органів Львівської області по припиненню незаконної діяльності залишків уніатського духовенства” перед місцевими партійними і радянськими органами ставилось завдання “...вжити рішучих заходів для припинення протизаконної діяльності залишків уніатського духовенства, вирішити питання про закриття нелегальних монастирів та використання

¹ РДАНИ. - Ф. 5, оп. 60, спр. 61. - Арк. 13.

² ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 25, - спр. 186. - Арк. 5-8.

приміщень, що належали знятим з реєстрації релігійним громадам, посилити контроль за дотриманням радянського законодавства про культури”¹.

Незважаючи на схвалені рішення, реалізувати викладені в них завдання практично не вдалося. За даними уповноважених Ради в справах релігій на 1972 рік у Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській та Тернопільській областях вже налічувалось понад 800 священників і ченців УГКЦ проти 400 у другій половині 60-х років. Спираючись на вірних продовжували діяти Львівське, Івано-Франківське (Станіславське), Дрогобицьке (Перемишлянське) єпархіальні управління УГКЦ на чолі з деканами, греко-католицькі монастирі різних орденів. Мали місце факти використання православними священиками під час проведення служб греко-католицьких атрибутів.

Уповноважені Ради повідомляли вище політичне керівництво про те, що греко-католицькі священники продовжували нелегально виконувати обряди, підштовхуючи віруючих до відкриття церков, розповсюдження літератури релігійного змісту тощо. Зокрема в м.Тлумачі і Тлумацькому районі Івано-Франківської області великий вплив на віруючих мав священник Зіновій Кисілевський, який проводив обряди, виступав із проповідями, залучав до активної громадської діяльності віруючих. Такі ж функції в м.Болехові та с.Церковному Долинського району Івано-Франківської області виконував священник Ілярій Лесів².

Надзірні за релігійними культурами органи попереджали, що сплеск активності духовенства і віруючих УГКЦ слід очікувати з утворенням Київсько-Галицького патріархату,

¹ ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 16, - спр. 149. - Арк. 30.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України). Ф. 4648, оп. 5, спр. 223. - Арк. 13.

ідея організації якого виходила від кардинала Йосифа Сліпого, переважної більшості єпископів. Так, в їх посланні до Папи Павла VI говорилося: “Наша державність не буде повною, якщо не створимо свого Київсько-Галицького Патріархату”¹.

Усвідомлюючи всі можливі наслідки такого кроку, керівництво ідеологічного апарату ЦК КПУ в особі В.Маланчука, І.Орла, Г.Цибуляка в своїй доповідній записці від 15 січня 1973р. “Про активізацію уніатської церкви за кордоном і ворожу діяльність залишків уніатського духовенства в УРСР” пропонували швидко і ретельно “...розібратися по кожному пункту де є уніатське підпілля, вжити заходів по його ліквідації”².

В документах вищого політичного керівництва рекомендувалось також у найкоротші терміни і всіма можливими засобами ліквідувати місця паломництв греко-католиків, які, на його думку, перешкоджали усуненню УГКЦ з теренів України. Так, на основі рішень ЦК КПУ було знищено “цілюще джерело” в с.Зарваниця Тербовлянського району Тернопільської області, зруйновані “святі місця” на Середнянській та Гоншівській горі Чернівецької області та інші³.

Втрачаючи свої святині греко-католики відшукували інші шляхи збереження духовної єдності одновірців. Керівник філіалу Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС О.Онищенко інформував ЦК Компартії України про наявність серед греко-католиків “спроб організувати паломництво до могил уніатських сановників”. Як приклад, наводились дії двох львівських підпільно висвячених ченців “василіян”, що в 1978 році перевезли до Львова прах одного з найближчих сподвижників А.Шептицького

¹ ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 10, - спр. 1363. - Арк. 59.

² Там само.

³ Там само. - Оп. 25,спр. 872. - Арк. 76.

та Й.Сліпого єпископа Й.Кошиловського, який був засуджений за так звану націоналістичну діяльність і помер у в'язниці. Останнього поховали в центрі Янівського цвинтаря і встановили хрест з написом "Просить молитви". Біля могили ніколи не в'янули квіти¹.

В боротьбі з УГКЦ, як доводила практика, жорстокість і безцеремонність не приносили ніякого результату. Так, засудження в кінці 1970-х - початку 80-х рр. чотирьох греко-католиків не викликало нічого, крім осуду світової громадськості². Засоби масової інформації широко коментували виступ конгресмена Дарвінського в Палаті представників Конгресу США 19 грудня 1974 року, який, спираючись на повідомлення своїх кореспондентів в УРСР, заявив, що "найбільш жахливим переслідуванням піддаються уніати".

Тут же американський політик вказував на нескореність прибічників УГКЦ. "Вони відправляють у своїх помешканнях, - зазначав Дарвінський, - службу божу (літургію) та на прохання правлять релігійні треби. Троє уніатських єпископів діють підпільно. Якщо одного з них заарештують, або він помре, то відразу буде миропомазаний інший. Все це говорить про те, що уніатство в Західній Україні являє собою широкий національний рух".

Очевидно, такої ж думки дотримувались завідувач відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Л.Кравчук та завідувач відділом зарубіжних зв'язків ЦК Компартії України А.Меркулов, які в 1982р. знову забили на сподах щодо поширення УГКЦ³. Однак, навіть побіжний аналіз запропонованих заходів свідчить про те, що в першій половині 80-х рр. владні структури вже не могли не рахуватися з світовою громадською думкою,

¹ ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 10, спр. 1887. - Арк. 5.

² Там само. - Спр. 2403. - Арк. 52.

³ ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 25, - спр. 2403. - Арк. 52.

проте на практиці це аж ніяк не означало поблажливості у ставленні до прибічників УГКЦ. Останнє, серед іншого, засвідчило й поведження з “Ініціативною групою захисту прав віруючих і церкви”^{*}, створеної у вересні 1982 року. До складу згаданої групи, очолюваної багаторічним політв’язнем Йосипом Терелею, увійшли о.Григорій Будзинський, Стефанія Січко, Антон Поточняк та Олекса Гнидин¹.

Декларуючи утворення “Ініціативної групи захисту прав віруючих і церкви”, її керівник Й.Тереля, в листі до ЦК Компартії України писав: “Всупереч заявам і прогнозам наших партійців, ми (греко-католики - авт.) живемо, розростаємося і торжествуємо”. В документі також підтверджувалась рішучість боротися за досягнення поставленої мети. “Немає нічого кращого, - відзначав Й.Тереля, - ніж померти католиком в комуністичній тюрмі. Хто втратив страх, той знайшов себе у вірі і надії”².

Одним з перших кроків “Ініціативної групи” стало її звернення до ЦК КПРС, в якому аргументовано доводилась неправомірність та неканонічність Львівського Собору 1946 року. Тут же висловлювались і конкретні вимоги, яких домагалися духовенство і віруючі УГКЦ.

^{*} В документальних матеріалах Служби безпеки України (Архів УСБУ в Львівській обл. - Спр. П-28962, т. 2. - Арк. 63), працях окремих істориків та політологів (Камінський А. На перехідному етапі. - Мюнхен, 1990. - С. 507 та ін.) збереглися розрізнені свідчення про те, що предтечею “Ініціативної групи...” став створений в 1975 році Центральний комітет українських католиків, який в 1976 році очолив після звільнення з таборів Йосип Тереля. Однак, фрагментарність згаданих матеріалів не дають змоги належним чином висвітлити його діяльність, осмислити місце і роль в консолідації руху за легалізацію УГКЦ. Цілком очевидно, що згадане питання ще потребує свого докладного вивчення.

¹ Архів УСБУ в Львівській обл. - Спр. П-28962, т. 2. - Арк. 60 зв.

² НА “Меморіалу”. - Ф. 103, папка “Релігія”, спр. 6. - Арк. 53.

Серед них: проведення вільних виборів в усіх єпархіях Західної України і Закарпаття; надання дозволу будувати молитовні будинки; повернення в регіонах, де греко-католики складають більшість, молитовних будинків, а там, де складають меншість, створення умов для проведення релігійних культур; відновлення духовних семінарій у Львові та Ужгороді; надання можливості віруючим греко-католикам отримати духовну освіту за кордоном; повернення раніше конфіскованих друкарень; формування авторитетної комісії по розслідуванню діяльності органів КДБ та МВД спрямованої проти тисяч священнослужителів і віруючих¹.

Відповіддю на звернення до вищого політичного керівництва країни став арешт 24 грудня 1982 року керівника “Ініціативної групи” Йосипа Терелі.

Доля Йосипа Михайловича Терелі нагадує тернистий шлях багатьох мучеників за віру. Близько 20 років провів він у тюрмах, таборах, психіатричних лікарнях. Причому, якщо на початкових етапах владні структури ще приховували справжні причини переслідування Терелі, звинувачуючи його у дармоїдстві, інших аналогічних злочинах, то в середині 80-х років йому вже без будь-яких застережень висувались звинувачення за сумнозвісними політичними статтями².

З арештом Й.Терелі “Ініціативна група” не припинила своєї діяльності. Його місце посів 44-річний Василь Антонович Кобрин. Характерно, що до віри В.Кобрин прийшов вже у зрілому 22-річному віці. Приставши до УГКЦ він відразу зазнав утисків з боку керівництва, громадських організацій Львівського телевізійного заводу, на якому працював.

Заступивши Й.Терелю, Василь Кобрин оприлюднив в Україні та за кордоном ряд заяв, сприяв виданню та

¹ НА “Меморіалу”. - Ф. 103, папка “Релігія”, спр. 6. - Арк. 59-60.

² Архів УСБУ в Донецькій обл. - Спр. 31729-П, т. 13. - Арк. 31; т. 31. - Арк. 15.

розповсюдженню з березня 1984 року “Хроніки Української католицької церкви”¹.

22 червня 1984 року В.Кобрин викликався на розмову до уповноваженого Ради в справах релігії УРСР по Львівській області Решетняка. Під час якої, він отримав письмове попередження про те, що подальша діяльність “Ініціативної групи” розглядатиметься як антирадянська з усіма можливими наслідками. Незабаром В.Кобрина було заарештовано².

Жорсткий тиск відчув на собі і секретар “Ініціативної групи” священник Григорій Будзинський, який ще в грудні 1944 року входив до складу делегації, направленої митрополитом Йосифом Сліпим у Москву для з’ясування стосунків між греко-католицькою церквою і державою.

Діяльність Будзинського, спрямована проти ліквідації УГКЦ не залишилась непоміченою. Перший свій термін ув’язнення священник отримав в 1946 році. Через 10 років він знову опинився на лаві підсудних. Нове покарання очікувало Г.Будзинського в середині 80-х років. Лише внаслідок його похилого віку кримінальна справа виробництвом була припинена³.

Водночас не уникнули покарання й інші греко-католицькі священники Р.Єсип, Каваців та віруючі М.Кліщ, Б.Поляна, М.Юрків, І.Ушганець. Знайшов свою смерть у слідчому ізоляторі Василь Карачун. Трагічно загинула на одній з львівських вулиць черниця М.Швець. Подібні приклади були, на жаль, не поодинокими⁴.

Протестуючи проти сваволі, клірики і віруючі УГКЦ почали застосовувати у 80-х рр. таку форму протесту як відмову від радянського громадянства.

¹ Архів УСБУ в Львівській обл. - Спр. П-28362, т. 1. - Арк. 2-4.

² Там само. - Арк. 10-12.

³ Там само. - Арк. 256-257.

⁴ Вести из СССР...- Кн. 2. - С. 190, 300, 501-502.

Зокрема, здали свої паспорти священник Стефаній Григорович та його дочка студентка V курсу медичного інституту Катерина Григорович. Відмовився від радянського громадянства й Іван Сметана, який неодноразово за свою релігійну діяльність засуджувався радянським судом. Останній раз він опинився на лаві підсудних в 1986 році і отримав за ст. ст.209, 214 ч.ІІ КК УРСР 3 роки виправно-трудових таборів суворого режиму і 2 роки заслання¹.

Відзначаючи зростання хвилі протесту в першій половині 80-х рр., не можна водночас не визнати, що окремі розрізнені форми протесту в більшості своїй не приносили бажаного результату, легко зводились нанівець владними структурами. До того ж нелегальне або напівлегальне становище, на якому знаходились вірні УГКЦ, значною мірою обмежували їх можливості і вплив на реальний перебіг подій.

Все це, очевидно, послужило своєрідним поштовхом для прийняття рішення, схваленого 4 серпня 1987 року частиною єпископату і кліру УГКЦ. Про нього вони повідомили Папу Римського Іоанна-Павла II заявою такого змісту: “Ми єпископи, священники, ченці, черниці й вірні Католицької церкви в Україні, що нижче підписалися, заявляємо в зв’язку з перебудовою в СРСР і більш сприятливими умовами, що склалися, а також в зв’язку з ювілеєм тисячоліття хрещення України, вважаємо за недоцільне продовжувати перебувати у підпіллі, а тому просимо Вашої Святості сприяти всіми можливими засобами справжній легалізації Української католицької церкви в СРСР”².

Наступним кроком стало відновлення в кінці 1987 року “Комітету захисту Української греко-католицької

¹ Вести из СССР... - Кн. 5. - С. 68.

² Камінський А. На перехідному етапі. - Мюнхен, 1989. - С. 507.

церкви”. Його голова - відомий правозахисник Іван Гель справедливо пов’язував цю подію з розширенням політичного ареалу боротьби за національне відродження українського народу.

Об’єднавши впливових політичних і релігійних діячів, “Комітет захисту УГКЦ” виробив і обґрунтував тактику боротьби обумовлену внутрішніми і зовнішніми чинниками на тому чи іншому етапі. Так, якщо 1988 рік за визначенням І.Геля був роком петиційних кампаній, численних звернень до органів державної влади та управління, то 1989 рік став роком масових богослужінь, маніфестацій і демонстрацій¹.

В 1989 році багатотисячні демонстрації пройшли у Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Стрию інших населених пунктах. Кульмінаційним моментом в акціях протесту стали багатолюдні богослужіння та маніфестація у Львові 17 вересня 1989 року, в якій взяло участь близько 200 тисяч віруючих. Відомий український історик, академік НАНУ Ярослав Ісаєвич назвав згадану акцію винятковою подією в політичному житті України².

Широкий резонанс у світі мало також перманентне голодування вірних УГКЦ у Москві, що тривало з 19 травня по 24 листопада 1989 року. Ось яке враження, зокрема, справило воно на видатного українського письменника, народного депутата СРСР Олесе Гончара: “...Щодня, виходячи з готелю, щоб іти на 3^йзд, і повертаючись після засідань, бачимо біля входу в метро чи на розі вулиці транспаранти (“Нас 4 мільйони!”), бачимо бліді, скорботні обличчя людей, що ставали навколішки, проголошуючи молитви. Довкола на товп москвичів, погляди на тих, що моляться, здебільшого співчутливі. Хто вони? Це віруючі Української

¹ Гель І. Грані культури. Львів, 1993. - С. 178, 180.

² Там само. - С. 181.

католицької церкви (УКЦ), що прибули до столиці шукати захисту від переслідувань, домагатися дозволу молитися своєю мовою та в своєму обряді. В часи сталінських репресій віруючі цієї церкви зазнали жорстоких гонінь і тепер сподіваються, що їм, як і людям інших віросповідань буде, нарешті, повернуто втрачене, буде надана можливість дотримуватись братньої віри, тобто право, що має забезпечуватись усім громадянам конституційно”¹.

Слід відзначити, що питання легалізації УГКЦ знаходили розуміння і підтримку серед демократичної громадськості Росії. 3 червня 1988 року на прес-конференції в Міністерстві закордонних справ академік А.Сахаров закликав радянський уряд легалізувати УГКЦ. Інший народний депутат СРСР, літературознавець і критик Сергій Аверинцев у своїй статті в газеті “Радянська культура” попереджав, що “...заборона уніатства не сприяє престижу нашої держави, як і не відповідає вона ...гідності православ’я, принаймні при далекоглядному розумінні останнього”. Такої ж думки притримувались православні російські священники Гліб Якунін й Георгій Едельштейн, які вважали, що “...оскільки Російська православна церква перебуває в глибокій стагнації, легалізація Української католицької церкви, духовне життя цієї церкви, матиме позитивний вплив на відновлення духовного життя Російської православної церкви”².

Займали конструктивну позицію в справі легалізації УГКЦ й численні міжнародні релігійні та правозахисні організації, які широко оприлюднювали акції її прибічників. Певний тиск здійснював на радянське керівництво і Ватикан. Ще в червні 1988 року спеціальний

¹ Гончар О. “Виправдати сподівання...”// Літер. Україна. - 1989. - 29 червня.

² Камінський А. Вказ. праця. - С. 515, 517, 531.

посланець Іоанна-Павла II вручив М.Горбачову меморандум про становище католиків в УРСР, в якому приділялась важлива увага питанням легалізації УГКЦ. Дещо пізніше, 5 жовтня 1989 року, і сам Іоанн-Павло II на Синоді українських католицьких священників в Римі заявив, що радянська демократизація не буде повною без легалізації УГКЦ¹.

Зважаючи на масовий рух за легалізацію УГКЦ як в Україні, так і далеко за її межами, позицію Ватикану, широку міжнародну підтримку, 1 грудня 1989 року голова Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР М.Колесник за кілька годин до зустрічі М.Горбачова з Іоанном-Павлом II був змушений прилюдно заявити про надання греко-католицьким громадам права реєстрації нарівні з іншими релігійними конфесіями². Виходячи з цього, 23 січня 1990 року в Преображенській церкві у Львові відбувся Собор УГКЦ, який визнав рішення Львівського Собору 1946 року неканонічними і незаконними та проголосив Акт про легалізацію УГКЦ.

Таким чином, аналіз архівних джерел, опублікованих та оприлюднених матеріалів дають підставу зробити такі основні висновки:

- по-перше, рішення Львівського Собору 1946 року були так і не визнані переважною більшістю кліру і віруючих Української греко-католицької церкви, яке обумовило її існування на нелегальному становищі протягом останніх чотирьох з половиною десятиріч;

- по-друге, вже в кінці 1940-х - на початку 50-х років сформувався і отримав численних прибічників рух за легалізацію УГКЦ, який знайшов своє виявлення у функціонуванні незареєстрованих релігійних громад, створенні організацій захисту прав віруючих, ряді інших акцій протесту;

¹ Камінський А. Вказ. праця. - С. 511, 539.

² Там само. - С. 545.

- по-третє, політичні репресії проти віруючих УГКЦ в 1950-80-х рр. не лише не змусили їх зрестись своїх переконань, а й навпаки підштовхнули до послідовної і самовідданої боротьби за поновлення свого правана свободу віросповідання;

- по-четверте, рух за легалізацію УГКЦ став невід'ємною складовою українського національного руху, відобразив прагнення кількох поколінь наших співвітчизників до власної державності, вільного і самобутнього розвитку.

В першій половині 1990-х років спостерігається розширення впливу і зростання авторитету УГКЦ. Підтвердженням цього, можуть служити реєстрація УГКЦ в цілому, і окремих її церковних структур як юридичних осіб, повернення до свого престолу у Львові Блаженнішого Мирослава Івана кардинала Любачівського, урочистості з нагоди перенесення на батьківщину праху кардинала Й.Сліпого, в яких взяв участь Голова Верховної Ради України Л.М.Кравчук та інші.

Разом з тим, було б не вірним вважати всі проблеми, пов'язані з легалізацією УГКЦ, остаточно вирішеними. Йдеться перш за все про нез'ясованість майнових питань, що породжує міжконфесійні конфлікти і суперечності. Серйозних досліджень потребує і сама історія УГКЦ, її місце і роль на різних історичних етапах. Водночас, визнання Української греко-католицької церкви можна по праву вважати однією з найважливіших віх на шляху розбудови Української незалежної держави, вагомим кроком до утвердження в країні громадського миру і злагоди.